

УДК 378.046-022.332+37.091.12:005.963

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-5\(206\)-5-9](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-5(206)-5-9)Білик Надія
Старовойтова МаринаORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2344-5347>ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0278-6428>

ПЕДАГОГ-НОВАТОР – ВАЖЛИВИЙ ВАЖИЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ СИСТЕМИ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

A Розглянуто роль педагога-новатора у системі неперервної освіти, необхідність інноваційної спрямованості педагогічної діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства, науки та освіти.

На основі практичного узагальнення результатів педагогічного аналізу виявлено і розкрито провідні тенденції становлення педагога-новатора та актуалізовано досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці.

Згенеровано ідею, що педагог-новатор має бути одночасно автором, розробником, дослідником, користувачем і пропагандистом нових педагогічних технологій, методик, теорій і концепцій.

Результативність як критерій інновації означає певну стійкість позитивних результатів у діяльності педагогів-новаторів. Технологічність у вимірі, спостережуваність і фіксованість результатів, однозначність у розумінні та викладанні роблять цей критерій необхідним в оцінці значущості нових прийомів, способів навчання та виховання.

Ключові слова: система неперервної освіти; інновація; педагог-новатор; політика інноваційних перетворень; інноваційні ідеї, школа новаторства

S *Bilyk Nadiia, Starovoitova Maryna. Teacher innovator is an important lever for optimizing the continuous education system.*

This study examines the role of the teacher innovator in the continuous education system, the need for innovative orientation of continuous pedagogical activity at the current stage of society, science and education development.

The leading tendencies of becoming an innovator teacher and the experience of educational innovation in modern school practice have been revealed, on the basis of the practical generalization of the results of pedagogical analysis.

The idea was generated that a teacher innovator should be an author, developer, researcher, user and developer of new pedagogical technologies, methods, theories and concepts at the same time.

Effectiveness as a criterion of innovation means a certain stability of positive results in the activities of teachers innovators. Technological in measurement, observability and fixity of results, unambiguity in understanding and teaching make this criterion necessary in assessing the significance of new methods of teaching and upbringing.

Key words: system of continuous education; innovation; teacher innovator; policy of innovative transformations; innovative ideas, school of innovation

Білик Надія Іванівна, докторка педагогічних наук, доцентка, професорка кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти, Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського, Україна

Bilyk Nadiia, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, M.V. Ostrohradskiyi Poltava Academy of Continuous Education, Ukraine

E-mail: bilyk@pano.pl.ua

Старовойтова Марина Юріївна, кандидатка біологічних наук, старша вчителька, ОЗ «Тарандинцівська ЗОШ І-ІІІ ступенів імені В. А. Симоненка Новооржицької селищної ради», Лубенський район, Полтавська область, Україна

Starovoitova Maryna, PhD in biological sciences, senior teacher, EI «Tarandyntsvivsk secondary school of I-III grades named after V. A. Simonenko of Novoorzhyrsk settlement council», Lubenskyi district, Poltava region, Ukraine

E-mail: marynahydro84@ukr.net

Актуальність проблеми. В умовах сьогодення соціально-економічні й суспільно-політичні трансформації загострюють потребу вдосконалення освітньої практики, вмотивовують зміни у змісті й організації неперервної освіти. Суттєве значення у цих перетвореннях в Україні відіграв історико-педагогічний феномен, відомий під назвами «педагогічне новаторство», «інноваційна педагогічна діяльність», «педагогічна інноватика», якого можна досягти за умови неперервної роботи над собою.

Новаційні педагогічні ідеї й технології мають прогностичне значення для конструювання можливих шляхів розвитку шкільної галузі в умовах воєнного стану. Практичне втілення новаторських починань у закладах освіти України розглядаємо як надзвичайно важливий феномен історії розвитку національної освітньої галузі.

Аналіз досліджень і публікацій. У працях Платона, Конфуція, Сократа, Аристотеля, Сенеки та інших видатних стародавніх мислителів можна виявити витоки концепції неперервної освіти. Ідеї неперервної освіти знайшли відображення у Вольтера, Гете, Руссо, які пов'язували їх із досягненням повноти людського розвитку. Перші спроби реалізувати ідею неперервності освіти були зроблені у XIII–XIV ст. на базі «цехових шкіл», які відкривалися та утримувалися ремісничими цехами. Засновником сучасних уявлень про неперервну освіту є Ян Амос Коменський: ключова думка його педагогічної спадщини у наші дні втілена в концепції неперервної освіти [2, с. 26].

Проблемам оновлення системи неперервної освіти присвячена низка досліджень, зокрема з питань інноваційних перетворень її змісту, форм, методів, технологій на сучасних методологічних засадах синергетичної методології, гуманітаризації тощо (Л. Даниленко, Г. Єльнікова, О. Зайченко, Н. Клокар, В. Маслов, Н. Ничкало, В. Олійник, В. Слабка, Т. Сорочан та ін.).

Питання новаторства досліджують Н. Білик, М. Гриньова, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, Л. Колесникова, Л. Колосова, Н. Любченко, Н. Мельник, В. Паламарчук, Є. Чернишова та ін.).

Партнерська взаємодія Координаційного центру розвитку шкіл новаторства України, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», закладів післядипломної педагогічної освіти, академій неперервної освіти та центрів професійного розвитку педагогічних працівників спроможна забезпечити системний підхід до професійного розвитку педагогів в умовах модернізаційних змін. Педагог має бути готовим до сприйняття новацій.

Особлива місія тут відводиться закладам педагогічної освіти, що мають не лише знайомити зі зразками педагогічного новаторства, діяльністю авторських шкіл, але й формувати в них уміння аналізувати, узагальнювати, відбирати провідний педагогічний досвід, готувати до його цілеспрямованого впровадження в практику сучасної загальної середньої й неперервної освіти.

Тому поява академій неперервної освіти в Україні стала важелем новаторських ідей в освіті й науці, чинні заклади

здійснюють комплекс освітніх послуг щодо професійного зростання педагогічних працівників, керівників закладів освіти різних типів, рівнів, форм власності (підвищення кваліфікації, підготовка, перепідготовка, спеціалізація, стажування). Вони проводять науково-дослідну та науково-методичну діяльність із визначення та реалізації освітньої політики у сфері дошкільної, загальної середньої, неперервної освіти.

Виходячи із вищезазначеного, досить актуальною є тема I Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю «Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації післядипломної освіти» (2021), яка проводилася на базі Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського (тепер – Полтавська академія неперервної освіти ім. М. В. Остроградського).

Із появою Інтернету інформація, і право на правду і свободу слова стає потенційним надбанням і можливістю більшої частини мешканців планети, за його допомогою люди можуть об'єднуватися і взаємодіяти незалежно від тимчасових, державних та інших кордонів. Така взаємодія включає педагогічні взаємовідносини, особистісно значуще відображення один одного, яке виявляє внутрішній стан і власне педагогічну взаємодію, веде до розвитку пізнавальної діяльності, формування й удосконалення соціально значущих якостей учасників шкіл новаторства [4, с. 6].

Всеукраїнська та регіональні школи новаторства керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників упродовж багатьох років створюють можливості для спілкування, обміну досвідом. Саме школи новаторства України займаються зрощенням педагога-новатора, тому досить вагомим аргументом у цьому напрямі є дієвість сайтів Полтавської, Рівненської, Кіровоградської, Луганської регіональних шкіл новаторства тощо.

Мережева взаємодія є інструментом ефективного позиціонування шкіл новаторства в освітньому просторі, вона є засобом підвищення професійної компетентності педагогів, які володіють знаннями своєї галузі і поповнюють їх шляхом самоосвіти, здатних застосовувати інноваційні технології, творчих, енергійних, комунікативних та ініціативних [там само].

Мета дослідження: на основі практичного узагальнення результатів педагогічного аналізу виявити і розкрити провідні тенденції становлення педагога-новатора та актуалізувати досвід освітнього новаторства в сучасній шкільній практиці.

Відповідно до теми та мети визначено **завдання дослідження:** обґрунтувати методологію та поняттєво-категоріальний апарат дослідження; визначити основні аспекти інноваційної діяльності у контексті становлення педагога-новатора на основі власного педагогічного досвіду.

Викладення основного матеріалу. Неперервна освіта – це комплексний процес, що забезпечує поступальний розвиток особистості та всебічне збагачення її духовного світу. Він складається з послідовних ступенів спеціально розробленого навчального процесу, що дає людині сприятливі для неї зміни соціального статусу [7, с. 2].

Неперервна освіта – це сукупність засобів, способів і форм здобуття, поглиблення й розширення загальної освіти, професійної компетентності, культури, виховання, громадянської і моральної зрілості.

Ролі неперервної освіти змінюються залежно від призначення, зокрема:

– *для людини* – це процес формування й задоволення її пізнавальних запитів і духовних потреб, розвитку задатків і здібностей у мережі державно-суспільних навчальних закладів і шляхом самоосвіти;

– *для держави* – провідна сфера соціальної політики із забезпечення сприятливих умов загального й професійного розвитку кожної особистості;

– *для суспільства* – механізм розширеного відтворення його професійного та культурного потенціалу, умова розвитку суспільного виробництва, прискорення соціально-економічного прогресу країни;

– *для світового товариства* – спосіб збереження, розвитку і взаємозбагачення національних культур та загальнолюдських цінностей, важливий фактор й умова міжнародного співробітництва в галузі освіти та вирішення глобальних завдань сучасності [5, с. 4].

Важливим важелем системи неперервної освіти, безумовно, є роль педагога, його новаторський складник. Нововведення притаманні будь-якій професійній діяльності людини і тому стають предметом ретельного вивчення, аналізу та запровадження. Інновації не виникають стихійно, вони є продуктом наукової та творчої праці, результатом втілення на практиці передової педагогічної думки. Цей процес не може розвиватися довільно, він потребує управління.

У цьому напрямі пригадаємо досвід педагога-новатора В. Сухомлинського, освітянська діяльність якого відома далеко за межами України. «Багаторічний досвід роботи директором сільської школи привів В. Сухомлинського до глибокого переконання, що колектив учителів і колектив учнів не відділені один від одного. Вони створюють єдиний загальношкільний організм, головною цінністю та рушійною силою якого є індивідуальність кожного його члена. При цьому він підкреслював, що навчально-виховна робота школи як вогнища освіченості й вихованості, центру багатогранного духовного життя втілюється перш за все через колектив педагогів. Учений завжди закликав директорів і завучів шкіл знаходити, відкривати неповторні риси вчителів, їхні задатки, здібності, захоплення, створювати умови для їх розвитку та, виходячи з цього, будувати систему роботи з учительським колективом» [8, с. 111].

Отже, завданнями кожного керівника сучасного закладу загальної середньої освіти є: активізувати творчі здібності свої та кожного педагога; спрямувати свою активність у русло досягнення конкретних новаторських результатів. А для цього необхідно створити умови, в яких би найбільшою мірою міг розкритися творчий потенціал працівника та виникла б стійка потреба в напруженій і результативній праці. При цьому керівникові важливо враховувати не тільки особисті здібності педагогічних працівників, а й власну креативність, особисті мотиви, потреби, інтереси, пріоритети, індивідуальні можливості [1, с. 67].

Як показує педагогічний досвід, особливу роль у процесі професійного самовдосконалення педагога належить його інноваційній діяльності. У зв'язку із цим становлення готовності педагога до неї є найважливішою умовою його професійного розвитку. Якщо педагогу у традиційній системі було досить володіти педагогічною технікою, тобто системою навчальних умінь, дозволяло йому здійснювати навчально-виховну діяльність на професійному рівні і домагатися успішного навчання, то для переходу до інноваційного режиму визначальною є готовність педагога до інновацій.

Інноваційну діяльність розуміємо як цілеспрямовану педагогічну діяльність, засновану на осмисленні (рефлексії) свого власного практичного досвіду за допомогою порівняння та вивчення, зміни та розвитку освітнього процесу з метою досягнення вищих результатів, отримання нового знання, якісно іншої педагогічної практики.

До функцій інноваційної діяльності відносимо зміну компонентів педагогічного процесу: цілей, змісту освіти, форм, методів, технологій, засобів навчання, системи управління тощо.

Інновація в педагогіці – це не будь-яке нововведення, а лише ті зміни, що значно підвищують ефективність існуючої неперервної системи, основним завданням якої є введення нового у цілі, зміст, методи та форми навчання та виховання, організацію спільної діяльності вчителя та учня.

Інтеграція інноваційних процесів у неперервну освіту передбачає вирішення двох ключових завдань педагогіки – вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду, а також упровадження досягнень психолого-педагогічної науки в практику.

Результатом інноваційних процесів має бути використання нововведень: теоретичних і практичних, утворених у результаті синергії теорії та практики. Це підкреслює важливість управлінської діяльності зі створення, освоєння та використання педагогічних нововведень.

Отже, професійна діяльність педагога неповноцінна, якщо вона будується тільки як відтворення одного разу засвоєних методів роботи, якщо в ній не використовуються об'єктивно існуючі можливості для досягнення вищих результатів освіти, якщо вона не сприяє розвитку особистості педагога.

Запевняємо, що без творчості немає педагога-майстра. Звичайно, при цьому, характер інноваційної діяльності педагога залежить і від умов, що існують у конкретному закладі освіти, але й насамперед від рівня його особистісної готовності до цієї діяльності.

Під готовністю до інноваційної діяльності розуміємо сукупність якостей педагога, що визначають його спрямованість на вдосконалення власної педагогічної діяльності та діяльності всього колективу закладу освіти, а також його здатність виявляти актуальні проблеми освіти, знаходити та реалізувати ефективні способи їхнього вирішення.

Інновації можуть бути подані у вигляді:

- абсолютної новизни (відсутність у цій сфері аналогів і прототипів) [6, с. 182];

- відносної новизни (внесення деяких змін до наявної практики).

Джерелами інноваційних ідей можуть бути:

- несподівана подія (успіх чи провал, як поштовх до розвитку чи розширення діяльності чи до постановки проблеми);

- різні невідповідності (між істинними мотивами поведінки дітей, їхніми запитами та бажаннями, практичними діями педагога);

- потреби педагогічного процесу (слабкі місця у методиці, пошук нових ідей);

- поява нових освітніх моделей;

- зміни у цінностях та установках дітей (зміна ставлення дітей до освіти, до значних цінностей тягне за собою пошук нових форм спілкування та професійної поведінки);

- нові знання (нові концепції, підходи до освіти, конкретні методики та технології).

Відмінними рисами інноваційної діяльності педагога є:

- новизна у постановці цілей і завдань;

- глибока змістовність;

- оригінальність застосування раніше відомих і використання нових методів вирішення педагогічних завдань;

- розроблення нових концепцій, змісту діяльності, педагогічних технологій на основі гуманізації та індивідуалізації освітнього процесу;

- здатність свідомо змінювати і розвивати себе, робити внесок у професію.

Як показує досвід роботи, в розрізі неперервної освіти педагог повинен бути одночасно автором, розробником, дослідником, користувачем і пропагандистом нових педагогічних технологій, теорій, концепцій. Управління цим процесом забезпечує цілеспрямований відбір, оцінку та застосування у своїй діяльності досвіду колег або нових ідей, поглядів, методик.

Необхідність неперервної педагогічної діяльності в інноваційній спрямованості щодо розвитку суспільства, науки та освіти можна пояснити низкою причин:

- зміна соціально-політичних обставин створює запит на підготовку конкурентоспроможного випускника, який буде прагнути до подальшого навчання;

- зміна обсягу та переліку навчальних дисциплін, запровадження нових навчальних предметів вимагають постійного пошуку інноваційних організаційних форм, технологій навчання;

- змінюється і ставлення самих педагогів до практичного застосування педагогічних новацій;

- діяльність закладів освіти в умовах ринкових відносин, створення нових недержавних закладів освіти створюють реальну ситуацію їхньої конкурентоспроможності;

- не можна виховати дійсно розумну людину, адаптовану до різноманітних змін у суспільстві, не використовуючи в освітньому процесі інноваційні технології.

Зрештою, сам педагог, як центр складного динамічного процесу, тобто інноваційної педагогічної діяльності, має постійно вдосконалюватися, підвищувати свій професійний рівень, застосовуючи при цьому актуальні інноваційні досягнення різних галузей.

У неперервній освіті формування інноваційної спрямованості передбачає використання певних критеріїв, що дозволяють оцінювати ефективність тих чи інших інновацій. Зокрема, для цього можна використовувати таку сукупність критеріїв педагогічних нововведень: новизна, оптимальність, висока результативність, можливість творчого застосування інновації у масовому досвіді. Основний критерій інновації – це новизна. Це в однаковій мірі стосується й оцінки наукових педагогічних досліджень, і передового педагогічного досвіду [3, с. 27].

Для педагога, який бажає включитися у неперервний інноваційний процес, дуже важливо визначити, у чому полягає сутність інновації, оцінити рівень новизни. Те, що є дійсно новим для одних учителів, не є таким для інших. Через це залучення педагогів до неперервної інноваційної діяльності має базуватися на добровільних засадах, ураховувати особистісні, індивідуально-психологічні характеристики вчителя. Виділяють кілька рівнів новизни: «абсолютну, локально-абсолютну, умовну, суб'єктивну, відмінну за ступенем популярності та сферою застосування».

Різні педагоги можуть досягати однакових за рівнем результатів за умови різної інтенсивності власної роботи та зусиль праці учнів. Включення в освітній процес педагогічної інновації та досягнення високих результатів за умови докладання найменших фізичних і розумових зусиль протягом якнайкоротшого часу свідчать про її оптимальність.

Результативність як критерій інновації означає певну стійкість позитивних результатів у діяльності педагогів-новаторів. Технологічність у вимірі, спостережуваність і фіксованість результатів, однозначність у розумінні та викладанні роблять цей критерій необхідним в оцінці значущості нових прийомів, способів навчання та виховання.

Творче застосування інновації у масовому досвіді також можна включити до переліку критеріїв оцінки педагогічних інновацій. Дійсно: якщо цінну педагогічну ідею або

технологію можна застосувати лише у певних умовах чи ситуаціях, її актуальність чи можливість реалізації обмежена певними рамками, наприклад, необхідністю складного технічного забезпечення чи специфікою діяльності педагога, говорити про педагогічну інновацію недоцільно. Можливість застосування інновацій у масовому педагогічному досвіді підтверджується діяльністю окремих педагогів, але після їхньої апробації та об'єктивної оцінки такі технології чи ідеї можуть бути рекомендовані до масового запровадження.

Знання цих критеріїв і вміння їх використовувати при оцінці інновацій створюють основу педагогічної майстерності.

Висновок. Отже, найчастіше інновації у педагогіці запроваджують неординарні особистості, для яких характерна невтомна допитливість, уміння мислити системно і водночас бути генератором ідей. Такі педагоги намагаються втілити в життя свої ідеї, обираючи для цього найоптимальніший метод, що враховує їхню індивідуальність.

Зазначимо, що педагог-новатор – важливий важіль оптимізації системи неперервної освіти, який розробляє та втілює нові принципи, ідеї та прийоми у педагогічній діяльності, що ніколи не застосовувалися раніше. Такий педагог творчо оновлює освітній процес у закладах освіти будь-якого рівня навіть в умовах воєнного стану. Місія педагога-новатора в контексті неперервної освіти – це здійснення унікальної діяльності з оновлення методів навчання та виховання, що дозволяють отримувати якісно нові результати у закладах освіти.

Перспективою подальших розвідок у даному напрямі буде проведення II Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції з міжнародною участю «Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації неперервної освіти» та видання тематичних спецвипусків електронного наукового фахового журналу «Імідж сучасного педагога».

Список використаних джерел

1. Білик Н. І. Роль педагогічного новаторства сучасного керівника закладу загальної середньої освіти. *Ukrainian professional education = Українська професійна освіта*. 2019. № 5. С. 61–67.
2. Інноватика в галузі освіти: методичні рекомендації до проведення лекційних, семінарських занять, організації позааудиторної самостійної роботи, підготовки до підсумкової атестації / уклад.: О. В. Попова, Н. О. Ткачова, С. О. Васильєва. Харків, 2020. 55 с.
3. Кравчук О. В. Педагогічна інноватика у світовому освітньому просторі. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 3 (28), т. 2. С. 24–31.

4. Мережа шкіл новаторства України: розвиток професійної компетентності керівних, науково-педагогічних і педагогічних працівників у контексті реалізації післядипломної освіти : електрон. зб. тез I Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю (Полтава – Київ, 19 листопада 2021 р.) / упряд.: Н. І. Білик, В. В. Зелюк; за наук. ред. М. О. Кириченка. Полтава : ПОІППО, 2021. Вип. 1. 154 с. URL: <https://ed.poippo.pl.ua/handle/022518134/533>
5. Неперервна освіта в соціокультурних вимірах : колект. монографія / Н. Г. Ничкало (голова) ; за наук. ред. д. п. н. В. М. Слабка / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; кафедра освіти дорослих. Київ : Вид-дім «Гельветика», 2018. 284 с.
6. Старовойтова М. Ю. Використання знань про водні макрофіти в шкільному курсі біології. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 16. С. 181–184.
7. Топчий Т. В. Інституціоналізація безперервної освіти в Україні: факторна обумовленість : автореф. дис. ... канд. соціол. наук. Харків : Вид-во НУА, 2006. 20 с.
8. Юр'єва Катерина. Педагог, новатор, гуманіст: погляд з відстані часу (до 100-річчя з дня народження В.О. Сухомлинського). *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків: ХІФТ, 2018. Вип. 5. С. 107–112.

References

1. Bilyk, N. I. (2019). Rol pedahohichnoho novatorstva suchasnoho kerivnyka zakladu zahalnoi serednoi osvity [The role of pedagogical innovation of a modern head of a general secondary education institution]. *Ukrainian professional education = Ukrainiska profesiina osvita*, 5, 61-67 [in Ukrainian].
2. Popova, O. V., Tkachova, N. O., & Vasyliieva, S. O. (Comps.). (2020). *Innovatyka v haluzi osvity: metodychni rekomendatsii do provedennia lektsiinykh, seminarivskikh zaniat, orhanizatsii pozaaudytornoi samostiinoi roboty, pidhotovky do pidsumkovoї atestatsii* [Innovation in the field of education: methodological recommendations for conducting lectures, seminars, organizing extracurricular independent work, preparing for final certification]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Kravchuk, O. V. (2015). Pedahohichna innovatyka u svitovomu osvithnomu prostori [Pedagogical innovation in the global educational space]. *Aktualni problemy sotsiologii, psikhologii, pedahohiky* [Actual problems of sociology, psychology, pedagogy], 3 (28), 2, 24-31 [in Ukrainian].
4. Bilyk, N. I., & Zeliuk, V. V. (Comps.). (2021). *Merezha shkil novatorstva Ukrainy: rozvytok profesiinoї kompetentnosti kerivnykh, naukovo-pedahohichnykh i pedahohichnykh pratsivnykh u konteksti realizatsii pisladyplomnoi osvity* [Network of schools of innovation of Ukraine: development of professional competence of managerial, scientific-pedagogical and pedagogical workers in the context of the implementation of postgraduate education]: elektron. zb. tez I vseukr. nauk.-prakt. online-konf. z mizhnar. uchastiu (ls. 1). Poltava: POIPPO. Retrieved from <https://ed.poippo.pl.ua/handle/022518134/533> [in Ukrainian].
5. Slabka, V. M. (Ed.). (2018). *Neperervna osvita v sotsiokulturnykh vymirakh* [Continuous education in sociocultural dimensions]: kolektyvna monohrafiya. Kyiv: VD «Helvetyka» [in Ukrainian].
6. Starovoitova, M. Yu. (2010). Vykorystannia znan pro vodni makrofyty v shkilnomu kursy biolohii [Using knowledge about aquatic macrophytes in the school biology course]. *Visnyk Hlukhivskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky* [Bulletin of the Glukhiv State Pedagogical University. Pedagogical sciences], 16, 181-184 [in Ukrainian].
7. Topchyi, T. V. (2006). *Instytutsionalizatsiia bezperervnoi osvity v Ukraini: faktorna obumovlenist* [Institutionalization of continuous education in Ukraine: factor conditioning]. (Extended abstract of PhD diss.). Kharkiv: Vyd-vo NUA [in Ukrainian].
8. Yur'eva, K. (2018). Pedahoh, novator, humanist: pohliad z vidstani chasu (do 100-richchia z dnia narodzhennia V. O. Sukhomlynskoho) [Educator, innovator, humanist: a view from the distance of time (to the 100th anniversary of the birth of V.O. Sukhomlynskyi)]. In *Ukrainskyi svit u naukovykh paradyhmakh* [Ukrainian world in scientific paradigms]: zb. nauk. prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody (ls. 5, pp. 107-112). Kharkiv: KhIFT [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 27.10.2022